

DURUM CACANTES MONUIT VINTIANT THALES



FOLIUM CLASSICUM

Nro 97

20.10.2020

Tässä numerossa:

Puheenjohtajan tervehdys	Anneli Luhtala	3
Ostia – Portti Roomaan	Pia Mustonen	4
Uutta kirjallisuutta	Toim. Jamie Vesterinen	8
60 vuotta klassillista filologiaa Turun yliopistossa	Jaana Vaahtera & Minna Seppänen	9
Palkitut ylioppilaat	Toim. Antti Ijäs	10
Cicerolaisuus ja skolastiikka	Anneli Luhtala	12
Sidonius Apollinariksen kirjelatinan piirteitä	Eeva Heinonen & Ilias Liimatta	14
Väitöksiä	Toim. Antti Ijäs	18
Prosopographia Graece Latineque docentium	Olli Salomies	20
Tulevia tapahtumia & esitelmiä verkossa	Toim. Antti Ijäs	24

FOLIUM CLASSICUM, Klassillis-filologisen yhdistyksen jäsenlehti, ilmestyy kerran vuodessa syyslukukauden alussa sekä painetussa muodossa että sähköisesti yhdistyksen kotisivuilla. Päätoimittaja: dos. Anneli Luhtala; toimitussihteeri: FM Antti Ijäs. Yhdistyksen sähköpostiosoite: klassillisfilologinenyhdistys@gmail.com

KLASSILLIS-FILOLOGINEN YHDISTYS (KFY) on tieteellinen seura, jonka tarkoitus on herättää ja ylläpitää harrastusta antiikin kulttuuria kohtaan, edistää sitä koskevaa tieteellistä tutkimusta ja olla yhdyssiteenä tämän alan tutkijoiden ja harrastajien kesken. Tätä varten yhdistys järjestää esitelmä- ja keskustelutilaisuuksia, harjoittaa julkaisutoimintaa ja edistää muillakin samanlaatuisilla tavoilla antiikin tutkimista tai tuntemista.

TOIMIHENKILÖT. Yhdistyksen puheenjohtajana toimii dos. Anneli Luhtala (anne.li.luhtala@helsinki.fi), varapuheenjohtajana dos. Antero Tammisto (antero.tammisto@ide.inet.fi) ja sihteerinä / rahastonhoitajana FM Antti Ijäs (antti.ijas@helsinki.fi). Lisäksi hallitukseen kuuluvat prof. Mika Kajava (mika.kajava@helsinki.fi) ja prof. emeritus Olli Salomies (olli.salomies@helsinki.fi). Yhdistyksen postiosoite: Klassillis-filologinen yhdistys, c/o Kielten osasto (klassillinen filologia) PL 24 (Unioninkatu 40), 00014 Helsingin yliopisto.

YHDISTYKSEEN VOI LIITTYÄ maksamalla jäsenmaksun tilille Danske Bank FI93 80001470979064 (viitenumero 1009) ja lähettämällä osoitetietonsa sihteerille. Varsinainen jäsenmaksu on 30 euroa, opiskelijamaksu 10 euroa.

Kannen kuva: Maalaus Terme dei Sette Sapienti -kylpylästä. (Kuva: Pia Mustonen.)

Puheenjohtajan tervehdys

Anneli Lubtala

Yliopistojen syyslukukausi on alkanut etäopetuksen merkeissä. Vain ensimmäisen vuoden opiskelijoille on ollut mahdollista pitää kokonaisia kursseja lähiopetuksena, ja seminaareille on myönnetty anomuksesta 1–3 lähiopetuskertaa. Kun opiskelijoita näkyy käytävillä vain harvoin, lukukauden alkamisessa ei ole ihan sitä normaalia iloista innostusta. Yliopiston tilat ovat kuitenkin avoinna, ja työntekijät saavat anomuksesta käyttää työhuoneitaan, joten onneksi käyttävät eivät enää kumise tyhjiyttään.

Keväällä pakollinen siirtyminen etäopetukseen nähtiin kauan odotetun digiloikan toteutumisenä, ja voi vain arvailla, miten hyvin se sopi yliopiston ylätason kaavailemiin työtilojen vähentämiseen. Kevään lopulla kuitenkin alkoi myös esiintyä kriittisiä kirjoituksia siellä täällä teams- ja zoomkokousten ja luentojen kuormittavuudesta (e.g. B. Morris, HS 7.6.). Keskustelua häiritsevät äänten viive, samaan aikaan puhuminen tai oman pyydetyn puheenvuoron pitkäkallinen odottelu. Viestinnän hienovaraisuus kärsii kehon kielen puuttumisesta: puheen, eleiden, liikkeen ajoituksen yhteispeli ja osallistujien ilmeiden tulkitseminen on paljon vaikeampaa kuin kasvokkain keskustelussa. Kun lisäksi verkkoyhteydet saattavat pätkiä, ja osallistujia putoaa kesken kaiken etäkokouksista, täytyy myöntää, että kokoukset saavat välillä farssin piirteitä, eikä niitä suotta parodioida *Covid fan tutte* -opperassa. Etäopetuksella on omat hyvät puolensa, ja se voi toimia osana opetusta, mutta se ei voi korvata luentosaliopetusta. Virtuaalinen konserttikin voi olla antoisa elämys, mutta ”yleisön ja soittajien yhteistä hengitystä ei korvaa facen peukkujen ja sydämien painelu tai kommentoissa taputtaminen” (A. Salmela, HS 2.6).

Perinteisiä yhdistyksen kokouksia ei syksyn aikana edelleenkään järjestetä koronatilanteen vuoksi eikä niitä pidetä myöskään virtuaalisina. Sen sijaan olemme taltioineet kaksi eläinaiheista esitelmää, jotka pidettiin tammikuussa 2020 Tampereella Antiikintutkimuksen päivillä, ja lähetämme linkin niihin jäsenillemme. FM Jamie Vesterisen esitelmä perustuu Helsingin yliopistossa Kreikan kielen ja kirjallisuuden opintosuunnassa tehtyyn graduun, ja FM Liisa Kaski esittelee Koneen säätiön rahoittamaa tutkimushankettaan. Antiikin ihmisten suhde eläimiin on aiheena Tua Korhosen ja Liisa Kasken teoksessa *Plutarkhos, Eläinten älykkyydestä* (2015), jossa on suomennettu kokoelma Plutarkhoksen dialogeja.

Antiikkia käsittelevä kirjallisuus on saanut paljon mediahuomiota kuluneen puolen vuoden aikana. Juhana Torkin Plutarkhos-suomennos *Mielen tyyneydestä* (2020) sai palstatilaa koko sivun verran Maijastina Kahloksen arvostelemana (HS 9.5.). Saman verran huomiota saivat myös Kahloksen *Roomalaiset ja barbaarit* (V. Rantama, HS 13.6.) sekä Markku Haaviston lauantaiesset (HS 1.8.), jossa hän pohti stoalaisen filosofian mahdollisuutta tuoda lohtua koronakriisissä perustuen Marcus Aureliuksen (121–180) *Itselleni*-teokseen (suom. M. Ahonen), josta on juuri tullut 9. painos. Aamulehti puolestaan omisti 24.8. kolmisivuisen jutun Suomen Rooman-instituutin johtajalle Arja Karivierille ja Villa Lantelle. Arjalle omistettu juhlakirja *”Mehr Licht” – More Light – Pii Luce* (toim. K. Mustakallio, M. Silver & S. Örmä, Sigillum) luovutettiin hänelle 15.8. juhlallisina menoin.

Ostia – portti Roomaan

Tampere, Museokeskus Vapriikki 1.11.2019–10.1.2021

Pia Mustonen

Tampereella Museokeskus Vapriikissa avautui 1.11.2019 näyttely **Ostia – portti Roomaan**, joka esittelee monipuolisesti ihmisten arkea ja elämää antiikin Rooman satamakaupungissa. Alun perin näyttelyn piti sulkeutua jo toukokuussa, mutta koronaepidemian johdosta näyttely sai lisäaikaa tammikuuhun 2021 saakka. Vajaan vuoden aikana näyttelyyn on tutustunut jo yli 120 000 kävijää, ja todennäköisesti odotettavissa on vielä Vapriikin kaikkien aikojen kävijäennätys. Kyseessä on vasta toinen laajempi Ostia-aiheinen näyttely Italian ulkopuolella; edellisen kerran Ostiaa on esitelty teemanäyttelyssä Genevessä vuonna 2001. Tampereella on myös ainutlaatuinen valikoima esineistöä, jota ei ole koskaan aiemmin lainattu museoihin Italian ulkopuolella. Näyttelyyn on koottu lähes 200 esinettä, jotka vaihtelevat arkisista käyttöesineistä mosaiikkeihin, piirtokirjoituksiin ja patsaisiin. Pääosin esinelainat ovat Parco Archeologico di Ostia Antican kokoelmista, ja lisäksi esineitä ovat lainanneet mm. Museo della Civiltà Romana ja Museo Nazionale Romano (Palazzo Massimo).

Uusimpia tutkimustuloksia antiikin Ostiasta esille tuova näyttely on pitkäaikaisen kansainvälisen yhteistyön tulos ja toteutettu yhdessä Ostia-akatemiaprojektin, Suomen Rooman-instituutin sekä Parco Archeologico di Ostia Antican tutkijoiden kanssa. Suomen Akatemian ja Tampereen yliopiston rahoittama, professori Arja Karivieren johtama Segregated or Integrated? Living and Dying in the harbour city of Ostia 300 BCE – 700 CE -projekti (2015–2019) tutki etnistä ja kulttuurista integraatiota Ostiassa ja niiden vaikutusta laajemmin kaupunkiyhteisöön. Projektin fokuksena olivat Ostiassa

asuneiden ihmisten elämäntarinat, heidän alkuperänsä sekä identiteettiensä muotoutuminen sekä näiden näkyminen kaupungin julkisessa ja yksityisessä tilassa.



Valokuva: Saana Säilynoja, Vapriikki.

Ostian historiasta

Rooman valtakunnan tärkein satamakaupunki Ostia sijaitsee Tiber-joen suulla noin 25 kilometrin päässä Roomasta. Kukoistuskaudellaan 100–200-luvuilla kaupunki oli vilkas, kansainvälinen kaupan ja merenkulun keskus, jossa enimmillään arvioidaan asuneen noin 50 000 ihmistä. Ostia on yksi parhaiten säilyneistä kohteista, joissa voi tarkastella roomalaisen kaupungin ja kaupunkikulttuurin kehitystä Pompejin tuhoa seuranneena aikana. Arkeologiset löydökset antavat runsaasti tietoa etenkin tavallisten



Portuksen satamaa kuvaava reliefi (100–200-l.) (Kipsikopio alkuperäisestä, Museo della Civiltà Romana, inv. MCR 3931.) Valokuva: Pia Mustonen.

ihmisten arjesta kaupungissa: Ostiasta on kaivettu esiin mm. asuintaloja, leipomoita, kylpylöitä, hautausmaita ja niin edelleen. Ostian kanssa samaan aikaan kasvanut ja sen kanssa vuorovaikutuksessa toiminut satama-alue Portus taas on esimerkki satamainfrastruktuurista, joka helpotti kaupankäyntiä ja yhteyksiä koko Välimeren alueella.

Vaikka Ostian lähistöllä sijainneita suolaaltaita oli hyödynnetty jo varhaisemmilla vuosisadoilla, vanhimmat arkeologiset jäännökset kaupungista ovat peräisin vasta 300-luvulta eaa. Tällöin Ostiaan perustettiin sotilaslinnoitus, castrum, jonka avulla Rooma saattoi kontrolloida kaikkea jokilaaksoon tulevaa liikennettä. Kaupungilla oli tärkeä strateginen merkitys Rooman satamana, ja se kasvoi tasavalta- ja keisariajalla vaihteittain suuremmaksi ulottuen lopulta yli sadan hehtaarin alueelle. Keisari Claudius (41–54) rakensi Portukseen, kolmisen kilometriä kaupungista pohjoiseen, suuren satamaltaan, jonka aluetta keisari Trajanus (98–117) myöhemmin uudisti ja laajensi. Tärkein tuontitavara oli vilja, jota virtasi Roomaan arvioiden mukaan jopa puoli mil-

joonaa tonnia vuodessa. Viljan ohella pääkaupunkiin tuotiin monia muitakin hyödykkeitä, kuten kankaita, arvokkaita mausteita, kalaa, viiniä ja garum-kalakastiketta. Ostiassa asui kymmeniä eri kansallisuuksia, ja sieltä on löydetty todisteita paristakymmenestä eri kultista ja uskonnosta; kaupungissa oli esimerkiksi Euroopan vanhin synagoga, ja kristinuskokin saapui Roomaan Ostian kautta.

Näyttelyn arvio

Vapriikin näyttely keskittyy pääosin Ostian kukoistuskauteen 100–200-luvuilla, vaikkakin kaupungin historiasta kerrotaan tuhannen vuoden ajanjaksolta eli n. 300 eaa. – 700 jaa. Näkökulma painottuu sosiaalishistoriaan: millaista oli elämä vilkkaassa, monikulttuurisessa satamakaupungissa? Esi-nepaljouden sijasta näyttelyssä on keskitytty rekonstruoimaan puitteet antiikin kaupunkielämälle: vieras saa astella kaupungin portista sisään pitkin kivettyä pääkatua, jossa kaikuvat ohi kiirehtivien ihmisten askeleet ja sataman kantajien manaukset. Näyttelytilojen väliseinien ja lattioiden pinnoissa on jäljitelty antiikin ajalle ominaisia materiaaleja

ja tekniikoita – joukosta löytyy niin aristokraattisen domuksen opus sectile -lattiaa kuin arkista opus latericium -tiiliverhoiluakin. Elämyksellinen kokonaisuus on kuin aikamatka antiikin Ostiaan ja luo vaikutelman siitä, että kävelisi kieroksen sen kaduilla ja satamassa, välillä kauppoihin, kylpylään, tavernaan, Mithran pyhäkköön tai kaupungin asukkaiden taloihin pistäytyen.

Näyttelykierros alkaa johdatuksella Ostian historiaan ja varhaisimpiin esinelöytöihin 300-luvulta eaa. Ostian luonne satamakaupunkina tulee ilmi myös monen tyyppisten esineiden kautta: reliefeissä on kuvattu Portuksen satamaa ja laivoja; lattiamosaikkien embleemoissa (keskuskuvissa) meriaiheet ovat olleet suosittuja, ja kaupungista on löydetty eri rakennuksista pieniä kantajafiguriineja, joiden käyttötarkoitusta ja merkitystä voi vain arvailla. Näyttelyssä on myös osittainen rekonstruktio laivasta, jonka lastina on riveittäin amforoita – taustakuvana merellinen näkymä Portuksen satamaan.

Satamasta reitti jatkuu kaupunkikeskukseen, jossa perehdytään rakennuksiin ja rakentamiseen, liikenteeseen ja infrastruktuuriin sekä erilaisiin kauppoihin ja työpajoihin. Esillä on sekä kaupankäyntiin ja erilaisiin töihin liittyvää esineistöä että eri ammattikuntiin liittyviä reliefejä. Ostian varasto- ja asuinrakennuksia havainnollistavat myös Museo della Civiltà Romanasta lainassa olevat Italo Gismondin rakentamat pienoismallit.

Ostiasta on löydetty parillekymmenelle eri jumaluudelle pystytettyjä temppeleitä, ja itämaisista kulteista erityisesti Mithran kultti näyttää olleen suosiossa. Näyttelyyn on luotu hieno rekonstruktio Terme del Mitra -kylpylän mithraeumista, josta esillä olevan patsaskopion alkuperäinen versio on peräisin. Uskontoihin antiikin elämässä perehdytään julkisen ja yksityisen uskonnonharjoit-

uksen lisäksi myös kuolemankulttuurin ja hautaustapojen kautta. Sarkofagit, tuhkaurnat, hauta-alttarit ja hautapiirtokirjoitukset kertovat sekä yksittäisten ihmisten elämänkaarista ja kohtaloista että laajemmin kuolemaan liittyvistä tavoista ja uskomuksista.



Elämää luksustalossa (*domus*). Valokuva: Pia Mustonen.

Yksityiselämän puolella esitellään perhe-elämää sekä arkisemmassa insulassa että ylemmän luokan domuksessa. Kodin esineistöstä on esillä mm. öljylamppuja, pienoisteveistoksia, kotialttarin jumaluuksia sekä lasten leluja. Myös julkinen tila oli kaupunkilaisten elämässä monin tavoin keskeinen: koska monissa vaatimattomammassa asunnoissa ei ollut keittiötä, ulkona käytiin syömässä tavernassa. Ostialaisesta käymälästä (*latrina*) on myös luotu rekonstruktio, jossa ovat mukana sekä pyyhkimiseen tarkoitetut pesusienet kepin päässä että antiikin vessahuumoria seinille kirjoiteltuna. Vapaa-ajalla kaupungin asukkaat huvittelivat mm. käymällä näytännöissä ja teatterissa sekä kylpylöissä; myös urheiluharjoitukset, uhkapelit ja lasten leikit olivat osa urbaania maisemaa.

Näyttelytila ei ole kovin suuri: perusteellisesti esineteksteihin ja infotauluihin perehtymälläkin näyttelyn kiertää läpi alle parissa tunnissa. Nuoremmat kävijät voivat osallistua Fortunan kadonneen rahalippaan etsintään vihjeiden avulla – ja aikuisenkin näkökulmasta aarteenmetsästyksesi voi tuoda oman

jännittävän lisänsä museokäyntiin. Mitä näyttelystä jäi erityisesti mieleen? Hienosti toteutettujen puitteiden ja informatiivisen kokonaisuuden ohella esineistöstä voi mainita monia erikoisuuksia, kuten kamelien valvojana (*praepositum camellorum*) toimineen Titus Flavius Stephanuksen hautapiirtokirjoituksen, eläin-, gladiaattori- ja teatterinäytäntöjä kuvaavat pienet terrakottamuotit, sekä erilaisia ammattinharjoittajia kuvaavat reliefit.

Näyttelyjulkaisu

Näyttelyyn liittyy myös yli 400-sivuinen, upeasti kuvitettu julkaisu *Ostia – portti Roomaan* (toim. Arja Karivieri ja Marjo-Riitta Meriluoto), joka on ensimmäinen suomenkielinen yleisteos antiikin Ostiasta. Kirja sisältää viitisenkymmentä ostialaiseen elämään perehdyttävää artikkelia, joissa tuo-

daan tutuksi myös uusinta Ostia-tutkimusta. Teoksen tieteelliset artikkelit käyvät läpi mm. Ostian historiaa ja topografiaa, hallintoa, väestöä ja kauppaa sekä syventävät näyttelyn teemoja ja laajentavat sen aikaperspektiiviä. Ostia-tutkimusprojektin taustavoimien ohella kirjoittajina on mm. Fausto Zevin, Carlo Pavolinin ja Mary Harlown kaltaisia kansainvälisesti tunnettuja tutkijoita. Näyttelyjulkaisun kansainvälisestä, englanninkielisestä laitoksesta on tulossa vielä tätäkin laajempi versio, joka sisältää myös täydellisen esinekatalogin; tätä kirjoittaessani teos on piakkoin menossa painoon, joten se ehtii vielä syksyn aikana markkinoille.

(*Ostia, portti Roomaan*, toim. Arja Karivieri ja Marjo Meriluoto, julkaisijat: Vapriikki ja Suomen Rooman-instituutti, Tampereen museoiden julkaisuja 157, Helsinki 2019.)



Ostialaisen kerrostalokorttelin pienoismalli
(Museo della Civiltà Romana, inv. MCR 2126.) Valokuva: Pia Mustonen.

Lisää kuvia sivulla 23!

Uutta kirjallisuutta

Toim. Jamie Vesterinen

Käännöskirjallisuutta

Cato, *Caton opetuksia: Dicta Catonis*. Suom. Arto Kivimäki. Planeetta-antikvariaatit 2020.

Euripides, *Alkestis, Foinikian naiset, Turvananojat, Hekabe, Andromakhe, Rhesos*. Suom. Liisa Kaski, Tua Korhonen ja Vesa Vahtikari. Teos 2020. 608 s.

Lucius Annaeus Seneca, *Octavia*. Suom. Antti T. Oikarinen ja Maija-Leena Kallela. Basam Books 2020 (tulossa).

Makarios Egyptiläinen / Symeon Mesopotamialainen, *50 hengellistä homiliaa: Sielu on Herran valtaistuini*. Suom. Päivi Pienimäki ja Timo Sironen. Väyläkirjat 2020. 336 s.

Marcus Aurelius, *Itselleni – Keisarin mietteitä elämästä*. Suom. Marke Ahonen. Basam Books 2020 (9. painos). 314 s.

Plutarkhos, *Mielen tyyneydestä*. Suom. Juhana Torkki. Otava 2020. 157 s.

Vergilius, *Georgica: Laulu maanviljelijän työstä*. Uudistettu laitos. Suom. Teivas Oksala ja Päivö Oksala. Johdanto ja selitykset Teivas Oksala ja Maija-Leena Kallela. Gaudeamus 2020. 400 s.

Tietokirjallisuutta

Marke Ahonen, *Oopiumia ja ajatusharjoituksia: Kirjoituksia antiikin lääketieteestä ja filosofiasta*. Gaudeamus 2020. 264 s.

Heikki Jokinen – Ossi Kokkonen – Ilkka Kuivalainen – Suvi Randén – Timo Tikkala, *Opas antiikin Roomaan*. Atrain & Nord 2020. 338 s.

Mika Kajava – Tua Korhonen – Jamie Vesterinen (eds.), *Meilicha Dóra: Poems and prose in Greek from Renaissance and early modern Europe*. Commentationes Humanarum Litterarum 138. Societas Scientiarum Fennica 2020 (tulossa).

Arja Karivieri – Marjo Meriluoto (toim.), *Ostia: Portti Roomaan*. Tampereen museoiden julkaisuja 157. 2020. 429 s.

Katariina Mustakallio – Minna Silver – Simo Örmä (eds.), *”Mehr Licht” – More Light – Pii Luce: Studia in honorem Arja Karivieri*. Sigillum 2020. 294 s.

Reijo Pitkäranta, *Fata Verborum: Näkymiä sanojemme historiaan*. Gaudeamus 2020 (tulossa). 320 s.

Timo Tuomi, *Olemmeko kaikki kreikkalaisia?* Aedes Oy 2020. 118 s.

Ari Saastamoinen, *Räävitöntä! Pompejilaisia graffiteja*. Gaudeamus 2020. 286 s.

Heikki Solin (a cura di), *Studi storico-epigrafici sul Lazio antico II*. Commentationes Humanarum Litterarum 137. Societas Scientiarum Fennica 2019. 168 s.

Muuta

Markku Kailaheimo, *Kirjoituksia stoalaisuudesta*. Basam Books 2020 (tulossa). 230 s.

Paavo Castrén, *Pappilan poika*. Otava 2019. 399 s.

Taavi Kassila, *Sokrateen arvoitus*. Basam Books 2020 (tulossa).

Mahdollisista puutteista tai tulossa olevista kirjoista pyydetään ilmoittamaan Folium Classicumin toimitussihteerille.

60 vuotta klassillista filologiaa Turun yliopistossa

Jaana Vaahtera & Minna Seppänen

Turun yliopiston Klassillisten kielten juhluvuoden kunniaksi järjestettiin ystävänpäivänä 14.2.2020 juhlaseminaari. Juhla jatkui juhlaillallisen merkeissä ravintola Koulussa.

Kestoltaan kiitetyn maltillisen seminaarin puhujakattaus oli harkitun monipuolinen ja edustava. Klassillisten kielten ja antiikin kulttuurin professorin Jyri Vaahteran avaussanojen jälkeen humanistisen tiedekunnan dekaani Jaakko Suominen puhui tiedekunnan puolesta ja klassillisten kielten opiskelija, Palladion ry:n puheenjohtaja Reetta Meriläinen toi opiskelijoiden tervehdyksen. Seminaarin esitelmöitsijöissä oli niin TY:n klassillisten kielten jatko-opiskelija kuin nykyistä ja entistä henkilökuntaakin. Raija Vainio edusti viimeisen ryhmän lisäksi myös alumneja ja Jyväskylän yliopistoa. Oppiaineryhmän historiaa ja tulevaisuutta ovatkin myös hyvät suhteet muiden Suomen yliopistojen klassikoihin. Tämä näkyi niin runsaslukuisessa yleisössä kuin seminaarin esitelmäkaartissa: Mika Kajava Helsingin yliopistosta paljasti asioita lineaari B -kirjoituksen tutkimuksen taustoista. Seminaarissa liikuttiin sujuvasti pronssikauden aineistoista 2000-luvun tutkimusmenetelmiin.

12.15 Seminaarin avaus: prof. Jyri Vaahtera (TY)

Dekaani Jaakko Suominen sanat

Klassillisten kielten opiskelijoiden tervehdys

12.45 professori Mika Kajava (HY): Lineaari B - kirjoituksen tulkinta

13.15 FT, lehtori Raija Vainio (JY): Cicero vai sen veli? Tietokoneavusteisen tekijätunnistuksen kanta vaalikampanjaoppaan kirjoittajasta

13.15 FT, lehtori Raija Vainio (JY): Cicero vai sen veli? Tietokoneavusteisen tekijätunnistuksen kanta vaalikampanjaoppaan kirjoittajasta

13.45 Kahvitauko

14.15 FM, tohtorikoulutettava Reko Tikka (TY): Etruskin lukusanat yhdestä kuuteen

14.45 FT, yliopistonlehtori Jaana Vaahtera (TY) & FT, yliopistonlehtori Minna Seppänen (TY): Geitlinistä Linkomieheen – suomenkielisten klassisten kielten kielioppien esipuheista

15.15 Loppusanat

18.00 Illallinen Ravintola Koulussa

Kaiken kaikkiaan alkujaan tahaton ystävänpäivän valikoituminen juhlapäiväksi oli osuva. Onnitteluja saapui läheltä ja kaukaa ja seminaarin yleisössä oli klassillisten kielten ystäviä niin Turusta kuin muualtakin Suomesta. Jälkikäteen ajatellen oli myös onni, että seminaarimme ajoittui jo alkuvuoteen – maaliskuusta lähtienhän kuta-kuinkin kaikki olikin peruttu. Rento ja välitön henki jatkui illallisilla ja puheita pidettiin juuri sopivasti. Vuosijuhlan järjestelyistä vastanneen Minna Seppäsen lisäksi puheenvuoron saivat professori Heikki Solin ja alumnimme Paula Raitis.

Turun yliopiston kuusikymppinen klassilliset kielet ja antiikin kulttuuri kiittääkin kaikkia vuosijuhlapäivään osallistuneita: vieraat tekevät juhlan!

Syksyllä 2019 palkitut ylioppilaat

Latina, laajempi oppimäärä, laudatur

Ravantti, Outi Maaria

Helsingin normaalilyseo

Latina, laajempi oppimäärä, eximia

Klinge, Johannes Constantin

Helsingin normaalilyseo

Latina, lyhyt oppimäärä, laudatur

Aaltio, Petri Markus Juhani

Töölön yhteiskoulun aikuislukio

Latina, lyhyt oppimäärä, eximia

Hyvärinen, Henrik Mikael

Tulliportin normaalikoulu

CORRIGENDA ET ADDENDA

Keväällä 2019 palkitut ylioppilaat

Latina, laajempi oppimäärä, laudatur

Elo, Esa Antti Yanghua

Ressun lukio

Isoviita, Juuli Hilja Adalmina

Helsingin Normaalilyseo

Jyränki, Alma Eerika

Ressun lukio

Syksyllä 2018 palkitut ylioppilaat

Latina, laajempi oppimäärä, eximia

Colaneri, Eugenio

Kallion lukio

Cicerolaisuus ja skolastiikka

Anneli Lubtala

Humanistien lyömä leima keskiaikaan elää sitkeästi nykyihmisten mielikuvissa, vaikka uutta tutkimustietoa keskiajasta on jo pitkään ollut tarjolla. 1400-luvun humanistien kritiikki kohdistui erityisesti skolastiikkaan, jolla tarkoitetaan yleisesti keskiajan yliopistoissa vallinnutta kristillisen teologian ja aristoteelisen filosofian synteisiä, mutta skolastinen metodi ulottui kaikkeen oppineeseen kulttuuriin. Humanistit arvostelivat erityisesti logiikan oppisanastoa ja he katsoivat, että skolastiikka oli turmellut latinan kielen. Mutta mistä 'kielestä' oikeastaan oli kyse? Jos tarkastelee niitä kirjoja, jotka joutuivat humanistien roviolle, huomaa, että ne ovat enimmäkseen oppikirjoja, eikä esimerkiksi kaunokirjallisuutta, ja erityisen halveksinnan kohteita olivat myöhäiskeskiaikaiset peruskieliopit (Alexander Villa Dei: *Doctrinale*, n. 1199, Eberhardus Bethuniensis: *Graecismus*, n. 1200), spekulatiiviset kieliovit (Martinus Dacus: *Modi signifandi*, n. 1270) ja leksikografiat (Johannes Balbus: *Catholicon*, n. 1286), mutta myös Isidorus Sevillalaisen suosittu *Etymologiae* (n. 636) oli inhokkien joukossa.

Arvostelemalla oppinutta sanastoa ja oppikirjojen tyyliä humanistit itse asiassa torjuivatkin tekniset erityiskielet, mutta historian saatossa tällaiset detaljit ovat jääneet unohtuksiin, ja yleisesti puhutaankin vain myöhäiskeskiajan latinan kielen 'rappiosta' (näin esimerkiksi J. Bowen, *A History of Western Education*, 1975: 166). Humanistit ottivat esikuvakseen cicerolaisen käytännöllisen ja esiintymistaitoisen yksilön sekä Ciceron tyylin ja kielen, mutta logiikan oppisanastoa ei Ciceron teoksissa juuri ole. Logiikkaa ei Ciceron aikana Roomassa harrastettu latinan kielellä, ja Boethiuksesta, joka teki valtavan työn tulkittessaan aristoteelista logiikkaa latinaksi, Lorenzo Valla kirjoitti: ”Osoitan tälle roomalaisille, ettei hän osaa

puhua *romanice*.” Keskiajan yliopiston oppikirjat, jotka olivat paljolti aristoteelisen filosofian latinannoksia joko kreikasta tai arabiaasta, tarjosivatkin humanisteille otollisen pilkan kohteen. Humanistit kuitenkin ryhtyivät 1500-luvulla kehittämään tieteen sanastoa (H. Helander, 'Why was it Necessary for Neo-Latin Authors to Coin New Words', *Acta Conventus Neo-Latini Vindobonensis*, Wien, 2015, 58–69) huomattuaan, että Ciceron latina oli riittämätöntä heidän oman aikansa oppineelle kulttuurille.

Keskiajan yliopistotiede oli kehittänyt käyttöönsä oppineen kielen, joka oli kaukana klassisen latinan ihanteista. Tieteellistä latinaa alettiin opiskella jo koulussa toisen asteen opetuksessa, ja sen omaksumiseen kuului hyvin pitkä aika, kuten myöhäiskeskiaikainen skolastinen filosofi ja Bourgesin arkkipiispa Aegidius Roomalainen (1243–1316) kertoo kasvatusoppaassaan:

”On vaikeaa oppia puhumaan vierasta kieltä, edes kansankieliä, ja vaikka joku olisi oleskellut vieraassa maassa pitkiä aikoja, hänen puheestaan voi edelleen kuitenkin kuulla, että hän ei puhu äidinkieltään. Jos jopa arkikielen (*idioma vulgare*) omaksuminen on näin vaikeaa, niin sitäkin vaativampaa on kirjoitetun kielen (*idioma literale*) oppiminen, jota voidaan myös kutsua nimellä *phisicum idioma*. Tämän kielen, siis latinan eli kirjoitetun kielen, ovat laatineet filosofit, koska mitkään kansalliskielet eivät olleet täydellisiä eivätkä kyenneet ilmaisemaan kaikkia niitä asioita, koskien luonnonilmiöitä, ihmisten tapoja, ja tähtien liikkeitä, joista filosofit ovat halunneet keskustella. Tästä kielestä kehitettiin niin kattava ja rikas, että se pystyi ilmaisemaan kaikki asiat riittävän selkeästi. Opintojen

vaativuuden takia koululaisten tulee aloittaa *Artes liberales* -opintonsa mahdollisimman aikaisin” (*De regimine principum*, II,2,8).

Latinan kieltä opetettiin alkeiskoulusta lähtien aina *artes-tiedekuntaan* saakka, mikä parhaassa tapauksessa saattoi tarkoittaa, että sitä opiskeltiin yhteensä noin kymmenen vuotta. *Artes-tiedekunnassa* grammatiikkaa opiskeltiin yhdessä retoriikan ja logiikan kanssa neljä vuotta, ennen kuin siirryttiin ylempiin tiedekuntiin. Toisen asteen opetuksesta lähtien grammatiikan opetus oli hyvin analyyttistä, koska kielenopetus valmensi tulevia yliopisto-opintoja varten. Kielenopetukseen sisältyi logiikan peruskäsitteistöä, mikä johtui logiikan suuresta merkityksestä keskiajan yliopistotieteelle. Juuri logiikka olikin keskiajan yliopiston paras saavutus (S. Knuutila, ’Renessanssiajan filosofia’, *Renessanssi*, toim. P. Matilainen 1995: 53–54). Myös kieliteoriat kehittyivät logiikan ja filosofian vaikutuksesta, ja kieliopista muokattiin ensimmäisen kerran (aristoteelinen) tiede, nk. ’spekulatiivinen kielioppi’. Monet keskiajan kielioppiin omaksutut logiikan ja fysiikan termit (esim.

subjekti, predikaatti, kausaalisuus, finaalisuus) ovat pysyneet kauan osana peruskieoppiemme käsitteistöä, mutta omana aikamme koulussa on haluttu opettaa kieltä välttämättä teknistä termistöä. Opiskelijat eivät enää tiedä, mikä on subjekti ja mikä predikaatti, puhumattakaan oman kielimme rikkaan sijajärjestelmän nimityksistä. Kuitenkin asioista on helpompaa puhua, jos niillä on nimet; myös muilla tieteenaloilla on tapana käyttää erityistä terminologiaa.

Kielitieteellisesti suuntautuneet koululaiset ja opiskelijat pitivät latinan opiskelusta, koska se on ainoa kieli, jota opetetaan edelleen analyyttisesti. Kirjoituksessaan (Mielipide, HS 20.9.2020) Ritva Jantsch peräänkuuluttaa analyyttisempää kielenopetusta kouluihin. Hänen mielestään ensimmäiseksi vieraaksi kieleksi sopisivat latina, joka ”vanhoissa eurooppalaisissa kulttuurimaissa on usein ensimmäinen vieras kieli”, ranska tai saksa paremmin kuin englanti. Olen iloinen siitä, että latinan opettajien keskuudessa tuntuu olevan yhteisymmärrys siitä, että latinaa opetetaan edelleen perinteisin analyyttisin menetelmin kouluissa.

**Menovinkki:
Tiepolo – Venetsia Pohjolassa
17.9.2020–10.1.2021**

Venetsialaisen Giovanni Battista Tiepolon (1696–1770) taidetta esitellään Suomessa ensimmäistä kertaa öljyvärimaalauksen, luonnosten ja grafiikan teosten kautta. Esillä on paljon antiikin historiaan ja mytologiaan liittyviä maalauksia, mm. hänen poikansa Domenico Tiepolon kolmen maalauksen sarjan Troijan hevosesta.

Sinebrychoffin taidemuseo, Bulevardi 40, 00120 Helsinki

Sidonius Apollinariksen kirjelatinan piirteitä

Eeva Heinonen & Ilias Liimatta

Keväällä 2020 Helsingin yliopistossa pidetyllä Latinan kielen ja sen tutkimuksen historian kurssilla laadittiin tekstianalyyseja eri aika- ja tyylikausien latinankielisestä kirjallisuudesta. Kurssin tenttikirjassa *The Latin Language* (1961) L.R. Palmer toteaa: “Typical of the complete corruption of taste is Sidonius Apollinaris ... This poisonous crop had to be cleared and the stubble burnt in barbarian fire before the field could again be made fruitful.”

Julkaisemme tässä kaksi toisiaan täydentävää analyysia Sidonius Apollinariksen kirjeestä (*epistulae* 1, 4), joka edustaa myöhäisantiikin latinankielistä epistolografiaa, Palmerin myrkyllistä laihoa, tyypillisimmillään. Sidonius osoittaa kirjeensä ystävälleen Gaudentiukselle, joka oli juuri saanut merkittävän hallintoviran, ilmeisesti vuonna 467. Ohessa myös alkuteksti sekä raaka-suomennos. Asteriskit (***) merkitsevät turmeltunutta tekstikohtaa.

Sidonius Gaudentio suo salutem. Macte esto, vir amplissime, fascibus partis dote meritorum; quorum ut titulis apicibusque potare, non maternos reditus, non avitas largitiones, non uxorias gemmas, non paternas pecunias numeravisti, quia tibi e contrario apud principis domum inspecta sinceritas, spectata sedulitas, admissa sodalitas laudi fuere. O terque quaterque beatum te, de cuius culmine datur amicis laetitia, lividis poena, posteris gloria, tum praeterea vegetis et alacribus exemplum, desidibus et pigris incitamentum; et tamen si qui sunt, qui te quocumque animo deinceps aemulabuntur, sibi forsitan, si te consequantur, debeant, tibi debebunt procul dubio, quod sequuntur. Spectare mihi videor bonorum pace praefata

*illam in invidis ignaviam superbientem et illud militandi inertibus familiare fastidium, cum a desperatione crescendi inter bibendum philosophantes ferias inhonoratorum laudant, vitio desidia, non studio perfectionis. *** appetitus, ne adhuc pueris usui foret, maiorum iudicio reiciebatur; sic adulescentum declamatiunculas pannis textilibus comparantes intelligebant eloquia iuvenum laboriosius brevia produci quam porrecta succidi. sed hinc quia istaec satis, quod subest, quaeso reminiscaris velle me tibi studii huiusce vicissitudinem reponderare, modo me actionibus iustis deus annuens et sospitem praestet et reducem. Vale.*

”Sidonius tervehtii Gaudentiusta. Onnittelut, kunnianarvoisa ystävä, vitsakimpuista, jotka olet saanut ansiointesi vuoksi; saavuttaaksesi tuon arvoaseman et ole leveillyt äitisi suvun tuloilla, et isoisiesi lahjoituksilla, et vaimosi koruilla, et isäsi rahoilla; sinun kunniaaksesi ovat sen sijaan koituneet keisarin hovissa huomattu vilpittömyytesi ja ahkeruutesi sekä tunnustettu toverillisuutesi. Oi, sinä kolmasti ja neljästikin autuas, jonka ylentäminen on ilonaihe ystäville, näpätys nurjamielisille, kunnia jälkipolville ja joka on lisäksi esimerkkinä virkuille ja valppaille, kannustimena veltoille ja laiskoille; sikäli kuin on niitä, jotka myöhemmin haluavat sinua jäljitellä, on ehkä heidän omaa ansiotaan, jos he saavuttavat sinut, mutta sen sijaan sinun ansiotasi, että he ylipäättään jäljittelevät. Minusta tuntuu, että näen – kaikella kunnioituksella kunnan ihmisiä kohtaan – nurjamielisissä röyhkeää velttoutta sekä saamattomille ominaista vastenmielisyyttä kaikkea kurinalaisuutta kohtaan, kun he tavoitel-

lessaan epätoivoisesti arvoasemia filosofoivat juomingeissaan ja ylistävät kunniattomien joutilaisuutta, siten että heitä ajaa velttouden pahe, ei paremmaksi kehittymisen pyrkimys *** esi-isät tuomitsivat moisen viisaustieteen, jotta lapset eivät ottaisi siitä opiksi; verratessaan nuorukaisten puheharjoituksia kangastilkkuihin esi-isät osoittivat ymmärtävänsä, että nuorten kaunopuheisuutta on työllämpää laventaa kuin pitkiä puheita tyypistää. Mutta tämä riittää nyt tästä aiheesta; pyydän sinua muistamaan, että maksan mielelläni sinulle samalla mitalla takaisin osoittamasi kiintymyksen, jos vain Jumala suhtautuu suopeasti hurskaisuun ponnistuksiini ja sallii minun terveenä palata takaisin. Voi hyvin.” (suom. Timo Korkiakangas, kurssin opettaja)

Sidonius Apollinariksen (n. 430 – n. 485) jälkiklassinen proosa toimii kielihistoriallisena esimerkkinä 200–300-luvuilla kehittyneestä sekoittuneesta tyylistä, joka vallitsi mitä ilmeisimmin Länsi-Roomassa vielä valtakunnan viimeisinä vuosikymmeninä. Gallialaistaustainen Sidonius oli oppinut mies, joka toimi Rooman kaupunginprefektinä ja myöhemmin piispana kotiseudullaan. Neljännessä, Gaudentiukselle osoitetussa kirjeessään Sidonius yhdistelee varsin mahdipontiseen sävyyn erilaisia tyyllisiä piirteitä korostaakseen sekä vastaanottajan asemaa että omaa osaamista kirjallisen tradition omaksumisessa.

Jälkiklassisen proosan konventioita seura-ten Sidonius sekoittaa proosan ja runokie- len elementtejä toisiinsa. Tämä tapahtuu hyödyntämällä tietoisesti vanhan latinan proosalle tyypillistä tapaa käyttää toista imperatiivia kohdassa *macte esto* ('ollos ylistetty') sekä 3. persoonan *ere*-päätteistä perfekti- muotoa kohdassa *fuere* muodon *fuertunt* ('ovat tulleet') sijasta. Samaten Sidonius turvautuu ylevään runomuotoon *o terque*

quaterque beatum te ('oi sinä kolmasti ja nelj- jästi autuas') imarrellessaan Gaudentiuksen persoonaa. Sidoniuksen kyky ymmärtää sanataiteen nyansseja käy ilmi myös virk- keessä *illam in invidis ignaviam superbientem et illud militandi inertibus familiare fastidium* ('pa- hansuoville tuota ylimielistä velttoutta ja tarmottomille tuota tuttua inhoa taistelemi- sen [suhteen]'), jossa hyödynnetään äänteel- lisesti vokaalia *i* sekä alkusointua *fa* peräk- käisissä sanoissa runollisen efektin aikaan- saamiseksi.

Aasialaiselle tyyllille ominaisesti nämä arkaa- isen runokie- len piirteet esiintyvät rinnak- kain puhekielisen sanaston kanssa. Arvos- tellessaan pahansuopien ja tarmottomien toimintaa Sidonius kuvaa heidän ajanvietto- aan juopotteluksi, jonka puitteissa ylistetään kunniattomien juhlintaa. Tässä kritiikissä hän asettaa vastakkain puhekielisemmän termin *bibendum* sekä ylätyylisen, yhteisön juhlamenoja kuvaavan akkusatiivimuotoi- sen substantiivin *ferias*. Myöhemmin samas- sa kirjeessä Sidonius viittaa jälleen nuoru- kaisten pikku puheharjoituksiin kansan- omaisella diminutiivilla *declamatiunculas*. Päättyessään kirjettä hän sekoittaa samalla tavalla eri rekistereitä siirtymällä kömpelös- tä muotoilusta *sed hinc quia istaec satis, quod subest* ('mutta koska tämä, mitä on, riittää tästä') ylevämieliseen pyyntöön *quaeso remi- niscaris* ('pyydän sinua muistamaan'). Siten arkikielisten ja juhlavien sanojen vuorottelu asettuu osaksi aasialaisen tyylin ylitsevuota- vaa monisanaisuutta, joka tähtää tunnepi- toisen vaikutuksen synnyttämiseen lukijan mielessä.

Rakenteellisesti Sidonius erottaa proosansa klassisen latinan standardista nojautumalla mm. Tacitukselle tyypilliseen luettelomai- suuteen sekä symmetristen elementtien käyttöön ja niiden samanaikaiseen hallit- tuun rikkomiseen. Esimerkiksi kolmiosai- nen, datiiivimuodoista ja *a*-päätteisistä femi- niinisukuisista substantiiveista koostuva luettelo *amicis laetitia, lividis poena, posteris*

gloria ('ystävälle riemua, kateellisille rangaistus, jälkeläisille kunnia') heijastelee pyrkimystä rakenteelliseen harmoniaan. Siitä huolimatta tämä symmetria hajotetaan asettamalla se vastakkain heti sitä seuraavan kaksiosaisen, *um*-päätteisistä neutrisukuisista substantiiveista muodostetun luettelon *vegetis et alacribus exemplum, desidibus et pigeris incitamentum* ('reippaille ja innokkaille esimerkkinä, joutilaille ja laiskoille yllykkeenä') kanssa. Kontrastisesta asettelustaan huolimatta tässäkin muotoilussa tavoitellaan vastaavanlaista sisäistä tasapainoisuutta eri elementtien välillä; symmetrian ja epäjatkuvuuden leikkiä tarvitaan ylläpitämään lukijan huomiota. Samassa tarkoituksessa Sidonius käyttää myös mm. Tacituksen ja Senecan suosimia antiteeseja tekstin variaatiota lisäävänä rakenteena. Virkkeessä *sibi forsitan, si te consequantur, debeant, tibi debebunt procul dubio, quod sequuntur* ('he ovat kenties velkaa itselleen, jos sinua saavuttavat, [mutta] he tulevat epäilyksettä olemaan velkaa sinulle [siitä], että seuraavat sinua') Sidonius luo pronominien avulla ylistävän, sentenssinomaisen vastakkainasettelun Gaudentiuksen ja tämän seuraajien välille. Myöhemmin Sidonius käyttää antiteettistä kontrastia vielä tehdessään erottelun ablatiivimuotojen *vitio desidiae* ('joutilaisuuden pahessa') ja *studio perfectionis* ('täydellisyyden pyrinnössä') sekä niiden heijastamien moralisoivien merkitysten kesken.

Sidoniuksen jälkiklassiseen proosaan vaikuttaisi sisältyvän myös pürteitä, jotka kertovat kirjoittajan tietoisesta linjavalinnan sijaan kielenkäytön syvemmästä, endogeenisestä muutoksesta. Kun vielä klassisen proosan kaudella prepositioiden käyttöä sijamuotojen yhteydessä pyrittiin välttämään, Sidoniuksen kirjeessä esiintyvät, pelkän sijamuodon asemesta käytetyt prepositiorakenteiset muodot *in invidis* ('pahansuoville') ja *a desperatione* ('epätoivosta') olivat ilmeisesti jo vakiintuneet osaksi kielen luontaista käyttöä. Myös verbeissä tapahtuu muutoksia, kun imperfektimuoto *intellege-*

bant ('ymmärsivät') kirjoitetaan muodossa *intelligebant*. Klassisen latinan normittava standardi oli siten ehkä antamassa osittain periksi 'vulgaarilatinan' sisäiselle paineelle jo ennen kuin germaanit valtasivat Rooman vallan ulkoiset puitteet.

(Eeva Heinonen)

Sidonius Apollinariksen kirje edustaa selkeästi myöhäisantiikkia ja 200–300-luvuilla alkanutta latinan kielen vaihetta, jossa varhaisempien koulukuntien tyyli- ja tehokkeinoja yhdistellään surutta toisiinsa monipuolisesti ja jopa melko vaikeaselkoisin tuloksin: siinä on havaittavissa vaikutteita niin vanhasta, klassisesta kuin jälkiklassisten tyyli-suuntaustenkin latinasta, eikä proosan ja runouden kielten välillä tehdä tässä suhteessa eroa. Monet tällaiset pürteet on liitetty niin sanottuun aasialaiseen suuntaukseen ja monisanaiseen *africitas*-tyyliin; Sidoniuksen latina muistuttaaakin ylenpalttisuudessaan monella tapaa Apuleiuksen *Metamorphoses*-teosta.

Ensinnäkin tekstissä on tiettyjä arkaismeja, joita latinan historian saatossa on viljelty vielä kielen muuttumisen jälkeenkin varsinkin runoudessa sekä runollisen ylevän ja oppineen vaikutelman luomisessa. Sidonius hyödyntää muun muassa sanonnassa ”*mac-te esto*” niin sanottua toista imperatiivia sekä varhaista ”*sum*”-verbin konjunktiivia ”*foret*” yleisemmän ”*eset*”-muodon sijaan; myös vanha monikon genetiivimuoto esiintyy sanassa ”*adulescentum*” (vrt. *adulescentium*). Klassisen latinan vaikutteista kenties selkein taas on isocolon – Sidonius rakentaa toistuvasti ja liiallisuuteenkin asti ciceromaiseen tapaan paralleelisista elementeistä retoriseen tehokkuuteen pyrkiviä, symmetrisiä rakenteita: ”-- non maternos reditus, non avitas largitiones, non uxorias gemmas, non paternas pecunias --”. Toisin kuin esimerkiksi Tacitus, Sidonius ei myöskään tietoisesti riko tällaisten rakennelmien harmoniaa vaan käyttää samanlaisia kie-

liopillisia muotoja niiden läpi, joskin eri tavalla rakennettuja kokonaisuuksia asetellaan myös rinnakkain. Klassisen aikakauden ominaispiirre periodirakenne on tekstissä selvemmin läsnä kuin tacituslaisessa jälki-klassisessa proosassa, sillä virkkeet ovat suhteellisen pitkiä ja niissä luodaan paljon erilaisia alistussuhteita. Toisaalta klassiseen proosaan verrattuna Sidoniuksen kirjeessä virkkeet koostuvat usein hyvin lyhyistä osista, jollaisia käytettäisiin ensiksi mainitussa harkitummin – sama huomio pätee toki muihinkin tehokeinoihin, eikä vaikkapa kirjeen sanastollinen monipuolisuus ole klassisten ihanteiden mukaista.

Jälkiklassisen latinan tapaan kirje hyödyntää arkaismeja ja runouden tyylikeinoja; ylätyylisyyden tavoittelu ilmenee jo kirjeen vastaanottajan puhuttelussa (*vir amplissime; o terque quaterque beatum te*) ja näkyy monissa yksityiskohdissa. Runollista allitteraatiota

käytetään tehokeinona sekä ”illam in invidis ignaviam” -tyylisissä alkusointuja hyödyntävissä rakenteissa että loppusoinnuissa, joita kirjeessä on huomattavan paljon. Myös rekisterien vaihtelu ja sen tuoma kontrasti sekä tarkoituksellisen epätavalliset sanavalinnat, joita kirjoittajakin harrastaa, ovat kyseiselle ajalle tyypillisiä ilmiötä: Sidonius Apollinariksen ajan latinassa arkaismeihin sekoitetaan uudempaa sanastoa (*sinceritas*) ja kreikkalaisperäisiä ilmaisuja (*philosophantes*) sekä muuten vain jokseenkin epätavallisia sanavalintoja – tästä hyvä esimerkki on harvinainen diminutiivi ”*declamatiuncula*”, joka tuo tekstiin lisää vanhahtavuutta tai ehkä jopa puhekielistä sävyä. Kaiken kaikkiaan Sidoniuksen lyhyehköön kirjeeseen on pakattu paljon tehokeinoja kaikista mahdollisista lähteistä.

(Ilias Liimatta)

Kuunteluvinkki: Mistä termit tulevat? Yle Elävä arkisto

Käytämme päivittäin runsaasti antiikin aikaisia sanoja. Matkan varrella sanoja on kuitenkin yhdistetty siinä määrin villisti, ettei antiikin ihminen meitä juuri ymmärtäisi. Osa sellaisenaan säilyneistä sanoista on tyystin muuttanut merkitystäänkin. Reijo Pitkäranta ja Jorma Kallentautio johdattavat kuulijat avartavalle matkalle terminologian maailmaan.

<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/04/09/mista-termit-tulevat>

Väitöksiä

Toim. Antti Ijäs

Filosofian lisensiaatti **Ilkka Kuivalaisen** väitöskirja *The Portrayal of Pompeian Bacchus*, tarkastettiin 24.8.2020 Helsingin yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi prof. Arja Karivieri Tukholman yliopistosta ja kustoksena prof. Mika Kajava.

Väitöskirja on antiikin taiteen ja klassillisen arkeologian alaan kuuluva tutkimus, joka pyrkii määrittelemään, millainen oli pompejilainen Bacchus, erityisesti seinämaalauksissa ja veistoksissa esitetyn ikonografisen muodon perusteella, sekä selvittämään, miksi ja millaisissa paikoissa hänet esitettiin eri muodoissa: parrakkaana, nuorena miehenä sekä lapsena. Pompejilaisten Bacchus-suhteen ymmärtämiseksi käsitellään kreikkalaisen Dionysoksen kultin leviämistä Italiaan sekä sen suhdetta vanhaan Liberin kulttiin, ja roomalaisten käyttämiä nimiä tästä yhteen sovitetusta jumaluudesta, joka vaikutti niin mysteereissä, teatterissa kuin viininviljelyksessäkin. Tutkimus rajautuu pääsääntöisesti Pompejiin ja siellä olevaan materiaaliin noin kolmensadan vuoden ajalta ennen kaupungin tuhoa 79 jKr. Pompejilaisista lähderyhmistä käsitellään ensimmäiseksi kaupungin ekstramuraalia temppeleitä. Toiseksi käsitellään piirtokirjoituksia, erityisesti niissä esiintyviä nimiä ja kirjoitusten sijaintia. Kolmanneksi ja tutkimuksen ehdottomasti laajimpana lähderyhmänä käsitellään seinämaalauksia, ja mukana ovat myös välittömästi itse kaupunkiin liittyvät villat. Neljänneksi käsitellään eri materiaaleista tehtyjä veistoksia ja viidenneksi mosaiikkeja. Koska suuri osa seinämaalauksista on joko kokonaan tuhoutunut tai vaurioitunut, kaivausraportit ja muu varhaisempi tutkimus erityisesti 1800-luvulta ovat tutkimuksen kannalta tärkeitä. Analysoituja Bacchuksia on visuaalisessa materiaalissa

174. Tutkimusmetodi on aluksi deskriptiivinen mutta laajenee komparatiiviseksi, ja vertailun kohteita annetaan sekä muualta Pompejista että alueilta, jotka ovat vaikuttaneet pompejilaisiin käytänteisiin. Rooman kirjallisuuden sekä tiedossa olevan arkeologisen aineiston avulla pyritään etsimään myös syitä nimi- ja kuvavalinnoille. Tutkimusaineiston perusteella esitetään Bacchuksen fyysiseen muotoon, vaatteisiin, attribuutteihin, seuralaisiin, kuvattuihin myytteihin tai historiallisiin tapahtumiin ja sijoituspaikkaan liittyviä huomioita. Lisäksi pohditaan maalausten malleja ja valintaa. Yksityistaloissa Bacchus esitettiin yleisimmin edustustilojen seinämaalauksissa, lapsihahmoisena kuitenkin pienissä yksityisemmissä huoneissa; veistokset puolestaan sijaitsivat usein puutarhoissa. Vähäiset mosaiikit olivat edustuksellisemmissä tiloissa. Bacchus oli kuvattuna myös julkisilla paikoilla. Osalla taideteoksista on täytynyt olla myös uskonnollista merkitystä. Viininviljelykonteksti oli Pompejissa selvästi teatteria tai mysteerejä yleisempi. Tutkimuksen perusteella voidaan sanoa pompejilaisen Bacchuksen yleisesti edustaneen muodoltaan kreikkalaista Dionysosta. Kultin jatkumossa on kuitenkin nähtävissä vanha Liber itaalisine vastineineen. Liber oli myös tärkein jumalasta käytetty nimi ensimmäisellä vuosisadalla jKr., vaikka hänen esittämisensä Pompejissa perustuikin pääsääntöisesti hellenistiseen kulttuuriin, jota sovellettiin paikallisten tarpeiden mukaan.

Filosofian maisteri **Outi Sihvosen** väitöskirja *The Vestal Virgins and Power. Traditions and Change in Third Century Rome* tarkastettiin Tampereen yliopistossa 29.8.2020. Vastaväittäjänä toimi prof. Helene Whittaker

Göteborgin yliopistosta ja kustoksena prof. Christian Krötl.

Antiikintutkimuksen piiriin kuuluva väitöstudium tuo uutta tietoa roomalaisen naisen asemasta ja kyvystä toimia yhteisönsä aktiivisina jäseninä. Vestan papitarten kautta päästään tarkastelemaan roomalaista yhteiskuntaa 200-luvulla, joka tunnetaan sotien, kulkutautien ja taloudellisen laman kriisiaikana.

Yhteiskuntahistoriallisella otteella tehty tutkimus ankkuroituu 200-lukuun ja selvittää, miten etuoikeutettuun asemaansa tottuneet papittaret selvisivät yhteisöä ravistelleesta kriisiajasta. Tutkimuksen kohteina on papitarten lisäksi heitä lähellä olevien sukulaisten ja klienttien verkosto, sekä keisarihovi, jonka läheisyydessä vestaalit toimivat. Tutkimusaineiston pääosassa on epigrafinen aineisto eli lukuisat kunniapiirtokirjoitukset, joiden ylistyksessä ja kiitoksessa vestaalit paistattelivat. Tätä materiaalia ei ole aiemmin tutkittu 200-luvun problematiikkaa vasten eikä yhteiskuntahistorian näkökulmasta.

Aiempi tutkimus on lähtenyt liikkeelle vestaalittarien erityisyydestä: he viettivät käytännössä koko elämänsä kultin parissa, eivätkä he avioituneet, mikä oli poikkeus roomalaisessa yhteiskunnassa. Heidä kohdasi kuolemanrangaistus, mikäli he luopuivat neitseydestään, ja pettivät näin siveyslupauksensa. Toisaalta papittaret nauttivat laajasta vapaudesta hallita omaa talouttaan ja liiketoimiaan. Heidät oli vapautettu veroista ja kaupungilla kulkiessaan he saivat erityiskohtelun ja oikeuden kulkea kanto- tuoleilla.

Toisin kuin edeltävä tutkimus, Sihvonen korostaa työssään kysymystä siitä, miten papittaret hyödynsivät näitä laajoja etuoikeuksiaan ja ketkä muut pääsivät osallisiksi vestaalien erityisasemasta. Näin päästään läheltä seuraamaan kriisiajan ihmisten

toimintaa ja yhteisöllisen verkoston muodostumista.

Mitä laajemmat ja monipuolisemmat sosiaaliset verkostot vestaalitar kykeni luomaan, sitä suurempi oli hänen yhteisöllinen arvonsa ja sitä enemmän hänelle kiitolliset tahot pystyttivät arvostuksesta ja kiitollisuudesta kertovia monumentteja.

Tutkimuksessaan Sihvonen havaitsi, että yhteiskunnallisena murrosaikana vestaalit tarjosivat pysyvyyden ja tulevaisuuden toivon lähipiirilleen ja suojateilleen. Varrakkaina ja itsenäisinä naisina he toimivat anteliaina mesenaatteina, jotka jakoivat taloudellista tukea yhteiskunnassa, joka ei tuntenut sosiaalista tasa-arvoa ja joka kärsi 200-luvulla taloudellisesta alamäestä.

Papitarten julkisuusarvo oli myös valtava; heidät tunnettiin ja huomattiin missä tahansa he liikkuivat. Näin ollen heidän vaikutusvaltansa ei rajoittunut vain taloudellisen hyödyn levittämiseen suojateilleen. Eräs tärkeä valtti oli läheisyys keisariperheen kanssa; vestaalien hoitama kotilieden alttari oli käytännössä keisarillisen palatsin naapurissa. Näin ollen vestaaleilla oli pääsy keisarin puheille ja he tapasivat hallitsijaa myös lukuisissa uskonnollisissa kulttilaisuuksissa. Siten he pystyivät suosittelemaan suojattejaan keisarille, joka viime kädessä päätti virkanimityksistä ja virkamiesten urakehityksestä.

Tutkimalla Vestan papitarten toimintaa 200-luvun yhteiskunnassa, Sihvosen väitöskirja osoittaa, miten poikkeuksellisen kriisiaikana hyvinvointia voitiin tuottaa ja huolehtia näin yhteiskunnan toimintakyvystä. Yhteiskunnan vaikutusvaltaisimmat ja näkyvimmat papittaret saattoivat levittää erityisasemastaan saamaansa hyötyä laajemmalle kuin tähänastinen tutkimus on osoittanut.

Prosopographia Graece Latineque docentium

Olli Salomies

Cornelius Nepos (*Atticus* 18, 3–4) kertoo, että Atticus, tunnettu Ciceron ystävä, kirjoitti muiden teostensa ohella ylhäisten sukujen – Nepos mainitsee erikseen Iuniukset, Claudius Marcellukset, Fabiukset ja Aemiliukset – sukhistorioita, joissa hän kertoi, kenen jälkeläisiä kunkin suvun eri jäsenet olivat ja mitä virkoja he olivat kulloinkin hoitaneet (*notans, qui a quoque ortus quos honores quibusque temporibus cepisset*); hän päättää tämän kohdan toteamalla, että mikään ei voisi olla näitä teoksia suloisempaa niille, joilla on "jonkinlainen" halu saada tietää jotain kuuluisien miesten elämänvaiheista (*quibus libris nihil potest esse dulcius iis, qui aliquam cupiditatem habent notitiae clarorum virorum*).

Kaivatessaan tietoa merkittävistä miehistä Atticuksen aikalaiset pystyivät siis helposti tyydyttämään tiedonjanoaan tarttumalla Atticuksen teoksiin, ja niitä saattoi erityisesti kreikkalaisten osalta täydentää edellä mainitun Nepoksen itse kirjoittamilla elämäkerroilla. *Foliumin* lukijoilla, jotka haluavat saada tietoa merkittävistä kreikan- ja latinanopettajista sekä ylipäänsä kreikan ja latinan opetuksesta Suomen kouluissa, ei ole samoja mahdollisuuksia, ellei nyt enemmän tai vähemmän sattumalta satu tarkkaan tietämään, mitä hakea tietosanakirjoista ja/tai Wikipediasta, ja tällainen tieto on oletettavasti useimmiten sattumanvaraista. Tampereen klassillisen lyseon sisätiloissa pistäyneenä tiedän, että siellä toimi 1900-luvun alkupuolella klassillisten kielten opettajana ja rehtorinakin Kaarle Kustaa Jaakkola, jolla on muuten varsin merkittävä asema myöhäisantiikkiseen kreikkalaiseen kirjailijaan Zosimokseen liittyvän uusimman tutkimuksen bibliografioissa, ja Jaakkolan nimen selville saaneena pystyn löytämään hänen tietonsa helposti esim.

juuri Wikipediasta. Mutta miten tavallinen tiedonjanoinen henkilö pystyisi edes pääsemään niiden kymmenien Suomen nuorisoa henkisesti rikastuttaneiden klassillisen kielten opettajien jäljille, joiden nimiä ei satu olemaan esimerkiksi jonkun koulun seinällä? Haluaisin illustroida tätä ongelmaa lainaamalla Helsingin yliopiston promootiossa v. 1994 mukana olleille jaettua vihkoa, jossa on tiedot myös 100 vuotta aikaisemmin v. 1894 promovoiduista (s. 167–170). Maisterien joukossa esiintyvät seuraavat henkilöt:

Hidén, Kaarlo Julius FT HY klass. filologian apulainen. Magister primus

Puupponen, Antti Erkki, Tampereen klass. lys. latinan ja kreikan lehtori ja koulun rehtori

Snellman, Walter Johannes, FT, Suomal. normaalilyseon latinan ja kreikan yliopettaja

Tirkkonen, Juhana Pietari, Viipurin lys. suomen ja latinan opettaja

Virtamo (e Wikström), Kaarle Henrik Mikael, Joensuun lys. latinan ja suomen lehtori ja koulun rehtori

Tohtorien joukossa puolestaan on:

Blomqvist, August Wilhelm, lektor i latin och grekiska vid Sv. lyc. i Helsingfors

Hidén on varmaan monille *Foliumin* lukijoille tuttu nimi, ja Snellmanin nimeen olen törmännyt, en kylläkään Normaalilyseon opettajana, vaan siksi, että hänen tutkimuksensa roomalaisista tulkeista esiintyy edelleen tulkkeja koskevan tutkimuskirjallisuuden bibliografioissa. Mutta Puupponen, Tirkkonen, Virtamo (e Wikström) ja Blomqvist olivat minulle, ja oletettavasti ovat useimmille *Foliumin* lukijoille, täysin tuntemattomia nimiä. Nämä henkilöt pystyn nyt

heidän nimensä löydettyäni googlaamaan, mutta entä ne kaikki kymmenet muut, jotka ovat opettaneet klassillisia kieliä kouluissamme eri puolella Suomea viimeisen 100-150 vuoden aikana? Keitä he ovat olleet? Mistä he olivat tehneet gradunsa? Mitä muita aineita he mahdollisesti opettivat? Olisi hienoa, tai ainakin hauskaa, jos käytössämme olisi klassillisia kieliä Suomessa esim. 1800-luvun puolivälistä lähtien opettaneiden henkilöhakemisto, ja ehdotan, että KFY mieltäisi tällaisen prosopografian sponsoroimista jossakin muodossa. Kysymykseen tulisi kai lähinnä wiki-tyyppinen sivusto, jota itsekukin, jolla on jotain asiaan liittyvää relevanttia tietoa, voisi omalta osaltaan täydentää.

Kysymykseen siitä, ketkä ovat meillä opettaneet kreikkaa ja latinaa, liittyy läheisesti kysymys siitä, *missä* he opettivat, ja itse ainakin kaipaisin jonkinlaista tietoa klassillisten kielten opetuksen laajuudesta ja kehityksestä. Mitä esimerkiksi tapahtui Suomen

itsenäistymisen aikoihin klassillisille lyseoille, joita oli vielä Venäjän vallan loppuvuosina eri puolella Suomea? Oma isoisäni kirjoitti v. 1912 ylioppilaaksi Mikkelin klassillisesta lyseosta, ja Walter Snellmanin Wikipedia-artikkelista näen, että hän opetti Norssin ohella myös ainakin Joensuun suomalaisessa klassillisessa lyseossa (ainakin 1902–3) ja sekä Oulun suomalaisessa klassillisessa lyseossa (ainakin 1913–4). Mutta Pakarisen kreikan kielioopin esipuheessa sanotaan (v. 1924), että Suomessa on jäljellä enää neljä klassillista lyseota, joilla hän tarkoittaa varmasti kouluja Helsingissä, Turussa, Tampereella ja Viipurissa (nykyisin Kuopiossa). Mitä oli tapahtunut, ja milloin tarkalleen? Ja mitä muuten tapahtui samassa yhteydessä entisten klassillisten lyseoiden klassillisten kielten opettajille? Jos edellä hahmottelemani henkilöhakemisto voisi toteutua, sitä voisi mielellään täydentää myös tällaisiin kysymyksiin liittyvillä tiedoilla.



(Jatkoa sivulta 7.)

Mithraeum

Terme del Mitra-kylpylän mithraeumin eli Mithras-jumalan pyhäkön rekonstruktio on vaikuttava dramaattisine ylhäältä lankeavine valoineen. Tilaa hallitsee kopio Ostiasta löydetyistä Mithran patsaasta, jonka on signeerannut kreikkalainen kuvanveistäjä Kriton. Jokaisessa mithraeumissa oli joko veistoksen, reliefin tai freskon muodossa kuvaus tai kuvauksia Mithraan liittyvistä keskeisistä myyteistä. *Taurobolium*, jossa Mithras surmaa kosmisen härän, symboloi maailman uudelleen luomista; läsnä olevat eläinhahmot (tässä näkyvillä vain käärme härän vieressä) saattavat olla kosmologisia, tähtikuvioihin liittyviä symboleja. Lattian mosaiikkikoristeluissa on kuvattu kultin eri initiaatioasteiden symboleja.

Kotialttarin jumalveistoksia

Pieniä eri jumaluuksia esittäviä veistoksia voitiin pitää asuntojen kotialttareilla tai tavernojen ja kauppapuotien suojelusjumalien alttareilla. Herculeen, Juppiterin, Mercuriuksen ja Serapiksen pronssiset pienenveistokset ovat löytyneet Via dei Molinin leipomon kaivauksista ja ovat todennäköisesti peräisin leipomon yläpuolella sijainneen asunnon tuhoutuneesta kerroksesta. Erityisesti Mercurius kauppiaiden ja kaupankäynnin jumalana oli Ostiassa tärkeä jumaluus. Minervan veistos puolestaan on peräisin Ostian palovartioiden kasarmista.



Mithraeum. (Valokuva: Saana Säilynoja, Vapriikki.)



Kotialttarin jumalveistoksia. (Valokuva: Pia Mustonen.)

TULEVIA TAPAHTUMIA

KFY:n kokoukset

Meneillään olevan pandemian johdosta KFY:n kokouksia ei valitettavasti voida järjestää tavalliseen tapaan syksyllä 2020.

Tiedot muutoksista tulevat löytymään yhdistyksen verkkosivuilta (<https://klassillisfilologinenyhdistys.wordpress.com>) sekä jäsenkirjeestä.

ESITELMIÄ VERKOSSA

FM Liisa Kaski: ”Ihmisen naapurit ja kumppanit: Muunlajisten eläinten luonne ja asema antiikin ja keskiajan filosofiassa, kirjallisuudessa ja kulttuuriperinteessä”.
<https://unitube.it.helsinki.fi/unitube/embed.html?id=4388976e-c01f-43e2-9822-605cb5bf2f0e>

FM Jamie Vesterinen: ”Leijona varhaisessa Kreikassa: kissapedon representaatioita esiklassisessa runoudessa ja kuvataiteessa”.
<https://unitube.it.helsinki.fi/unitube/embed.html?id=9fe93163-a22f-4c88-b9e6-c344f27f7b3a>